

ВИЗНАЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анастасія КОЛЕВИД,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти;
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Науковий керівник: Євгенія ПОЧИНОК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

***Анотація.** У статті проаналізовано різні авторські позиції щодо змісту і структури пізнавальної активності молодших школярів. Автором визначено пізнавальну активність як характерну рису особистості, що проявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, включаючи готовність до неї, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на освоєння суб'єктом соціального досвіду та накопичених людством знань і способів діяльності, а також проявляється через активну участь у пізнавальній діяльності. Доведено, що одним із ключових і сталих складових пізнавальної активності молодшого школяра є мотиваційний компонент, що породжує пізнавальний інтерес та, відповідно пізнавальну активність.*

***Ключові слова:** пізнавальна активність, молодші школярі, мотивація, пізнавальний інтерес.*

DETERMINATION OF THE FORMATION OF THE MOTIVATIONAL COMPONENT AS A COMPONENT OF THE COGNITIVE ACTIVITY OF JUNIOR PUPILS

Anastasia KOLEVYD

***Abstract.** The article analyzes various authorial positions regarding the content and structure of cognitive activity in younger schoolchildren. The author defines cognitive activity as a characteristic feature of an individual that manifests itself in their attitude towards cognitive activities, including readiness for it, a desire for independent activities aimed at mastering social experience and accumulated human knowledge and ways*

of activity, as well as active participation in cognitive activities. It is argued that one of the key and consistent components of cognitive activity in younger schoolchildren is the motivational component, which generates cognitive interest and, accordingly, cognitive activity.

Keywords: *cognitive activity, younger schoolchildren, motivation, cognitive interest.*

Основною функцією сучасної освіти, за вимогою суспільства, має бути гуманістична, що спрямована на розвиток цілісної і самодіяльної творчої особистості. Заклади загальної середньої освіти відіграють важливу роль у задоволенні цієї потреби. Її головне завдання полягає не в тому, щоб стимулювати учнів до запам'ятовування готових рішень і життєвих принципів, а в тому, щоб готувати їх до активної творчої діяльності, розвитку суб'єктності і унікальності особистості.

Про значущість проблеми активізації пізнавальної діяльності школярів, формування в них умінь здійснювати систематичну пізнавальну роботу у процесі навчання наголошено в Концепції Нової української школи, де однією із ключових компетентностей визнано «уміння навчатися впродовж життя». Ця компетентність передбачає «здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації освітнього процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою навчальну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя» [4].

Реформування нинішньої української системи освіти переконує у важливості молодшого шкільного віку як сензитивного і унікального періоду розвитку особистості. Однією з важливих ознак становлення та розвитку особистості школяра на даному віковому періоді є активна участь у пізнавальній діяльності. Саме пізнавальна активність є фундаментом для засвоєння культурного досвіду людства дитиною і необхідною умовою для розвитку розумових якостей молодшого школяра, його самостійності, ініціативності, успішності та творчості. Це сприяє гармонійному становленню особистості. В дослідженнях, що стосуються питання пізнавальної активності школярів, цей аспект є ключовим. На цьому наполягають педагоги і психологи С. Богданова, І. Вікторенко, Н. Гродська, Г. Коберник, С. Козачук, В. Моляко, В. Лозова, О. Савченко, О. Скрипченко, Л. Чосік та інші.

Вивчення праць ряду вчених дало підстави для висновку, що в психолого-педагогічних дослідженнях відсутній єдиний підхід до трактування поняття «пізнавальна активність». Воно розглядається як компонент пізнавальної діяльності (Л. Арістова, Л. Іванова, М. Ігнатенко, І. Харламов, Т. Шамова та ін.); як готовність особистості до пізнання зовнішнього і внутрішнього світу (Н. Половнікова, В. Онищук, Т. Шамова та ін.); як одна з рис (властивостей) особистості (М. Головань, І. Ланіна, В. Лозова, Г. Щукіна та ін.). Відтак, мета статті полягає в аналізі наукових позицій та уточненні змісту поняття «пізнавальна активність»; конкретизації сутності мотиваційного компоненту як складового елементу пізнавальної активності молодших школярів.

У дисертаційному дослідженні О. Лоштун пізнавальну активність визначає як складне особистісне якісне утворення, що характеризується певним відношенням особистості до пізнання, має самостійність, творчість, готовність, спирається на них у процесі навчання і реалізується в певних думках, діях, учинках [5, с. 14]. Погоджуємося з твердженням Л. Дубровської та О. Дешко про те, що пізнавальна активність школяра – це властивість особистості, яка інтенсивно формується в шкільні роки й впливає на весь процес навчальної діяльності. Це й передумова, і результат розвитку школяра; це й мета, засіб і результат активізації освітнього процесу [2]. Т. Ткачук поняття «активність» пов'язує з поняттям «діяльність», а під пізнавальною активністю розуміє самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [7, с. 10]. Отже, спільним для вчених є те, що пізнавальна активність завжди пов'язується зі сформованістю самостійності дитини, а саме, здатністю без допомоги дорослих визначити мету діяльності, спланувати та організувати її, правильно оцінити результат.

Як бачимо, попри відсутність уніфікованого визначення поняття «пізнавальна активність», суттєвих розбіжностей у розумінні цього наукового феномену немає. Тому можемо зробити таке узагальнення: пізнавальна активність є властивістю людини, яка виявляється у ставленні суб'єкта до пізнання навколишнього світу і себе у ньому; є проявом самостійності та

індивідуальності; втілюється через готовність та прагнення особистості осягнути невідоме; найбільш повно реалізується і розвивається у пізнавальній діяльності; характеризується розумовим напруженням і виявленням морально-вольових зусиль особистості задля засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності.

Зіставно-порівняльний аналіз дає можливість зробити висновок, що поняття «активність», «пізнавальна активність», «творча активність» виникли в силу такої необхідності, що учні повинні вивчати навчальний матеріал, розмірковуючи над ним, перетворюючи його в свій продукт і пізнаючи його. Значить, ефективність навчального процесу багато в чому залежить не від безладного засвоєння навчального матеріалу або від його характеру, від характеру активності школярів.

Узагальнюючи психолого-педагогічні дослідження науковців, ми визначили пізнавальну активність як характерну рису особистості, що проявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, включаючи готовність до неї, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на освоєння суб'єктом соціального досвіду та накопичених людством знань і способів діяльності, а також проявляється через активну участь у пізнавальній діяльності.

Суттєвими ознаками пізнавальної активності молодших школярів, зазначає Г. Коберник, є: емоційні прояви (посилений інтерес до предмета, захопленість новим матеріалом, оптимістичний стан на уроках; задоволеність шкільним навчанням); інтелектуальні показники (постановку питань на поглиблення змісту почутого, побаченого, прочитаного; бажання доповнити або конкретизувати відповіді однокласника; мисленнєву та мовленнєву активність тощо); вольові риси (самостійність під час виконання завдань підвищеної складності; прояви настирливості, терпіння під час додання труднощів у навчальному процесі; самоорганізованість під час навчальної діяльності тощо); рівень сформованості навчальних умінь та навичок самоконтролю, самоорганізації в навчальних ситуаціях; репродуктивний, продуктивний чи творчий характер оперування набутими знаннями [3]. Таким чином, активність учнів виражається через запитання, прагнення мислити, пізнавальну самостійність в процесах сприйняття, відтворення, розуміння, творчого застосування. Ознаками сформованості активності

особистості є: мотивація, ініціативність, характеристика діяльності, енергійність, інтенсивність, ставлення до діяльності, добросовісність, інтерес, самостійність, усвідомлення дій, воля, наполегливість та творчість.

Визначення структури пізнавальної активності є складним і дискусійним питанням. Виділяючи компоненти пізнавальної активності, деякі автори дотримуються її трикомпонентної структури, деякі ж науковці – роблять її більш розширеною: мотиваційний, змістово-операційний, емоційно-вольовий (Г. Войтків, О. Федик); мотиваційний, операційний, дослідницький (О. Єгорова); результативний, мотиваційний, операційний (П. Лузан); мотиваційний, операційний, особистісний (О. Горіховський, Л. Мар'яненко, О. Пиндик); мотиваційний, когнітивний, дослідницький (К. Сапашева); аксіологічний, гносеологічний, праксеологічний (Т. Хоменко); мотиваційний, змістовно-процесуальний, емоційно-вольовий, контрольо-оцінний (С. Кушнірук); мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний, емоційно-вольовий, рефлексивно-регулюючий (О. Лоштун) тощо.

Ґрунтуючись на розглянутих авторських підходах, ми визначили, що ключовим і сталим складником пізнавальної активності молодших школярів є мотиваційний компонент.

Для позначення будь-якого стимулу (потреби, мотиву, спонукання) у науці використовується термін «мотивація». Досить часто прирівнюються поняття «мотив» і «мотивація», хоча «мотивація» має набагато ширше значення. З точки зору психології, мотивація, будучи ядром психології особистості, є вектором спрямованості особистості, впливаючи на неї. Мотивація може мати позитивний та негативний характер.

На думку О. Сороки, позитивна мотивація – це спеціально організовані дії викладача в умовах вищого навчального закладу, що спонукають студентів діяти, формують інтерес, включаючи при цьому позитивні емоції і переживання [6, с. 212]. Її створення передбачає спрямованість на формування комплексу мотивів: пізнавальних, соціальних та мотивів досягнень. Навпаки, негативна мотивація гальмує розвиток інтересу до майбутньої професії та наявність прагнення до пізнання.

Важливими для формування пізнавальної активності є пізнавальні мотиви, властиві дітям молодшого шкільного віку. Вони ще досить нестійкі, ситуативні. Проявляючись в інтересі,

вони можуть бути самостійними мотивами дій дитини, що скеровують її поведінку. На думку І. Беха [1], пізнавальні мотиви сприяють формуванню позитивної і подоланню негативної мотивації особистості. Динаміка розвитку пізнавальних мотивів полягає у тому, що діти цього віку від інтересу до окремих подій, фактів, явищ переходять до інтересу до закономірностей, принципів, зв'язків, встановленню причинних залежностей.

На глибоке переконання М. Федорової [8, с. 117], у виникненні й формуванні пізнавальних інтересів молодших школярів важливим є ефект новизни, який стимулює безпосередню увагу та інтерес учнів. Таким чином, новизна та емоційна привабливість змісту матеріалу, поступовість в оволодінні вміннями і навичками, подоланні труднощів, постановці й розв'язанні пізнавальних завдань сприяють становленню пізнавальної активності. При цьому, радість активного пізнання, самостійного відкриття ще невідомого породжує більш глибокі та значущі для особистості спонукання, ніж отримання інформації, переданої іншими.

Мотивація школярів – це один із важливих пунктів у процесі навчання, що породжує пізнавальний інтерес та, відповідно пізнавальну активність. Правильне мотивування є міцним фундаментом у навчанні, базою для подальшого розвитку інтересу та пізнавальної активності.

Отже, у психолого-педагогічній теорії і практиці зазначається, що проблема розвитку пізнавальної активності учнів – одна із провідних, адже від її успішного розв'язання залежить вирішення інших важливих питань: навчання школярів мисленню, розвиток їхніх пізнавальних інтересів, формування самостійності, творчості, розвиток розумових здібностей, а також виховання таких якостей, як спостережливість, працелюбність, цілеспрямованість, відповідальність тощо. Мотиваційний компонент є одним із найважливіших складників у структурі пізнавальної активності, адже мотиви є спонукою, джерелом, основою, «енергетичним ресурсом» цілеспрямованої пізнавальної активності; містить потреби, мотиви, інтереси.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: стратегія проектування. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 1999. Вип. 3. С. 42–43.

2. Дубровська Л. О., Дешко О. О. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». *Психолого-педагогічні науки*. 2021. № 1. С. 52–58.
3. Коберник Г. І. Стимулювання навчально-пізнавальної активності молодших школярів в умовах диференційованого навчання (на матеріалі уроків математики): дис. ... канд. пед. наук. К., 1995. 232 с.
4. Концепція «Нова українська школа» / група упорядників; за заг. ред. М. Грищенко. Київ, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Лоштун О. Б. Формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.09. Київ, 2011. 20 с.
6. Сорока О. В. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 534 с.
7. Ткачук Т. Радість пізнання. *Дошкільне виховання*. 2002. №9. С. 10–11.
8. Федорова М. А. Пізнавальна активність як складова формування моральних цінностей в учнів початкових класів. *Нові технології навчання*. Науково-методичний збірник ; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ-Вінниця. 2011. № 69. С. 116–120.